

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Броннікова Л. В., Фесенко А. М., Чорна В. О.

Філософія і суспільствознавство

Методичні вказівки

Випуск 403

Миколаїв – 2024

УДК 141.7 (076)
Б88

Рекомендовано до друку вченою радою Чорноморського національного університету імені Петра Могили (витяг з протоколу № 12 від 25 листопада 2021 р.).

Рецензент:

Патлайчук О. В. – кандидат філософських наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін НУК імені адмірала Макарова.

Б88

Броннікова Л. В. Філософія і суспільствознавство : метод. вказівки / Л. В. Броннікова, А. М. Фесенко, В. О. Чорна. – Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2024. – 56 с. – (Методична серія ; вип. 403).

Методичні вказівки до занять з курсу «Філософія і суспільствознавство» містять концепцію викладання, теми лекцій, плани семінарських занять, завдання для самостійної роботи та вимоги до їх виконання, питання до заліку (іспиту).

Методичні вказівки мають на меті сприяти успішному вивченню курсу «Філософія і суспільствознавство», активізувати самостійну роботу, допомогти творчому засвоєнню проблем філософії та суспільних наук.

Призначені для студентів усіх спеціальностей Чорноморського національного університету імені Петра Могили.

УДК 141.7 (076)

© Л. В. Броннікова, А. М. Фесенко,
В. О. Чорна, 2024
© ЧНУ ім. Петра Могили, 2024

ISSN 1811-492X

ЗМІСТ

Концепція викладання дисципліни	
«Філософія і суспільствознавство	4
Програма навчальної дисципліни.....	6
Теми і плани семінарських занять	7
Завдання для самостійної роботи	39
Підготовка до сесії	40
Система оцінювання роботи студентів.....	50
Рекомендовані джерела інформації.....	52

КОНЦЕПЦІЯ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ФІЛОСОФІЯ І СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВО»

Дисципліна «Філософія і суспільствознавство» належить до циклу світоглядних дисциплін загальноосвітнього характеру та відноситься до нормативних навчальних дисциплін освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів різних спеціальностей.

Мета дисципліни: надання знань з філософії та суспільствознавства як наук, що репрезентують сукупність поглядів на світ загалом та ставлення людини до цього світу, розуміння онтологічних, гносеологічних, аксіологічних і соціальних проблем буття.

Курс «Філософія і суспільствознавство» як фундаментальна дисципліна, що формує у студента світоглядні позиції і універсальну методологію пізнання та діяльності, ставить перед собою такі завдання:

- забезпечити засвоєння специфіки філософського осягнення дійсності;
- ознайомити із наявними філософськими концепціями;
- розкрити поліфонізм та плюралізм філософського мислення;
- створити умови для формування світоглядно-методологічної культури студентів;
- ознайомити з історією філософської думки, зі здобутками сучасної філософії та суспільних наук;
- сприяти формуванню у студентів здібностей до критичного мислення, самостійного аналізу складних явищ соціокультурного життя, уміння пов'язувати загальнофілософські проблеми з вирішенням завдань теоретичного і практичного характеру в професійній сфері та особистому житті.

У результаті вивчення курсу студенти мають знати:

- специфіку та структуру філософського знання; основне коло проблем філософії та суспільних наук;
- основний зміст розділів філософії (онтології, гносеології, соціальної філософії, антропології тощо);
- основні типи філософських концепцій і стилів мислення;
- визначення і основні риси громадянського суспільства;
- способи пізнання світу, функціонування знання у сучасному суспільстві;
- принципи ліберальної демократії та їх застосування;
- умови формування особистості, її свободи, відповідальності за збереження життя, культури.

Крім того, студенти мають набути таких навичок, як:

- обґрунтувати свою світоглядну і громадянську позицію;
- використовувати отримані знання під час вирішення професійних задач;
- розуміти і об'єктивно оцінювати досягнення і феномени культури та цивілізації;
- мислити на теоретичному рівні, володіти методами пізнання, творчої діяльності;
- бути здатними до діалогу як способу вирішення соціальних, етичних, правових проблем.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ (для студентів, які вивчають курс у 1 семестрі)

	Теми	Лекції	Практичні (семинарські)	Самостійна робота
1	Філософія як специфічний тип знання	2	2	2
2	Філософія стародавнього світу. Філософія V–XVIII ст.	2	2	10
3	Філософія XIX– поч. XXI ст.	2	2	10
5	Проблеми гносеології та антропології	2	2	10
6	Основи суспільствознавства	2	2	10
7	Громадянське суспільство і правова держава, ч. 1	2	2	9
8	Громадянське суспільство і правова держава, ч. 2	1	1	9
	Всього за курсом	15	15	60

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ (для студентів, які вивчають курс у 2 семестрі)

	Теми	Лекції	Практичні (семинарські)	Самостійна робота
1	Філософія як специфічний тип знання	2	2	2
2	Філософія стародавнього світу. Філософія V–XVIII ст.	2	2	10
3	Філософія XIX– поч. XXI ст.	2	2	8
4	Проблеми онтології та феноменології	2	2	8
5	Проблеми гносеології та антропології	2	2	7
6	Філософія культури та науки	2	2	5
7	Основи суспільствознавства	2	2	5
7	Громадянське суспільство і правова держава, ч. 1	2	2	4
8	Громадянське суспільство і правова держава, ч. 2	2	2	5
	Всього за курсом	18	18	54

ТЕМИ І ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семинар 1

Філософія як специфічний тип знання

План

1. Поняття світогляду. Світогляд як спосіб духовно-практичного освоєння дійсності.
2. Історичні типи світогляду: міфологія, релігія, філософія.
3. Особливості філософського світогляду.
4. Основні функції філософії.

Теми повідомлень

1. Філософія і мудрість.
2. Філософія і наука.

Методичні вказівки

1. Філософія і світогляд – це взаємопов'язані поняття. Перш ніж розглядати філософію як феномен духовного життя суспільства та її роль у життєдіяльності соціуму та особистості, проаналізуємо поняття світогляду. Вихідними світоглядними поняттями є «світ» та «людина». Співвідношення «людина – світ» охоплює все розмаїття філософської проблематики.

У сучасній філософській літературі світогляд визначається як система гранично узагальнених поглядів людини на світ, на себе та своє місце у світі. Очевидно, що світогляд має свою внутрішню структуру з багатьма елементами. Елементи світогляду – це, перш за все, ідеї, понятійні образи, які створюють певну картину світу. Враховуючи це, виникає оцінка особою себе, свого життя у світі. Поступово формуються ідеали (тобто розуміння всезагальних уявлень про благо, істину, красу, користь). Саме ідеали об'єднують ідеї та життя. Духовним ядром світогляду є переконання, які виявляються в життєвій позиції особистості. Підкреслюючи особистісний, індивідуальний характер світогляду, не слід забувати, що кожна людина належить певній групі, народу, історичному часу. Світогляд індивіда так чи інакше пов'язаний з ідеями, цінностями, ідеалами інших людей, суспільства в цілому, а значить, є соціальним, культурно-історичним утворенням.

Суб'єктом (носієм) світогляду може бути не лише індивід, а і соціальна група, суспільство на конкретному етапі свого розвитку, навіть цивілізація.

У функціонуванні світогляду тісно переплітаються інтелектуальні, емоційні та вольові компоненти. У зв'язку з цим емоційно-психологічну характеристику світогляду часто називають світовід-чуттям, а пізнавально-інтелектуальну – світорозумінням.

Крім елементів, доцільним є аналіз рівневої структури світогляду. Прийнято розрізняти побутовий та науковий рівні світогляду. За допомогою навчальної літератури охарактеризуйте особливості цих рівнів, їх взаємодію та взаємовплив. Наведіть приклади тлумачення певних явищ із точки зору побутового та наукового рівнів.

Визначаючи роль світогляду в житті людини та суспільства, його називають способом духовно-практичного освоєння світу.

Чому? Як духовний феномен світогляд, перетворюючи зміст свідомості в переконаність, формує принципи життя, які й визначають характер практики. Дієву, практичну силу надає світогляду також наявність у його структурі ідеалів як вирішальних життєвих цілей. На їхньому узагальненні створюється загальний життєвий план, за яким уже слідує діяльність. Крім цього, світогляд впливає на норми поведінки, на відношення людини до праці, до інших людей, на побут, смаки та інтереси. Це свого роду духовна призма, через яку сприймається й переживається все оточуюче.

2. Протягом життя змінюється світогляд людини. За аналогією, історія також проходить певні стадії розвитку – йдеться про культурно-історичні типи світогляду. У цьому контексті розглянемо міфологію, релігію та філософію.

Міфи є базисним феноменом людської культури. Утворюючи міфи, люди виражали своє світорозуміння, мовою міфів людина інтерпретувала себе, суспільство, світ. Характерними рисами міфів є: оперування чуттєво-конкретними, наочними образами; антропомор-фізм; анонімність; опора на довірливе сприйняття. У міфах поєднувалися земне та космічне, природне та суспільне, родове та індивідуальне, життя та смерть.

Міфологічний світогляд вважається вихідним для всіх інших типів світогляду. Розпад міфів дослідники пов'язують з процесом осмислення міфом самого себе, тобто рефлексією.

Ускладнення суспільного життя, соціально-економічні зміни, раціоналізація міфу привели до формування інших типів світогляду – релігії та філософії.

Релігія, як і міфи, шукає відповіді на «вічні» питання: що є світ? якою є доля людини у світі? чому приходить смерть? Особливості релігійного світогляду: чіткий розподіл світу на поцейбічний та потойбічний; вплив надчуттєвого на долю людини; неможливість раціонального пізнання бога; абсолютна віра у правильність релігійних

догм. Релігія – це встановлення зв'язку, єдності світу людей з божественним світом засобами віри, молитви, одкровення, містичних почуттів. Віра є впевненість у тому, на що сподіваєшся, переконаність у тому, чого не бачив. Предмет віри не є самоочевидним, проте сам акт віри його таким робить. Істини релігії не можна аналізувати розумом, вони або приймаються серцем людини, або не приймаються.

Релігія має багато форм та різновидів. Зокрема, світовими релігіями є буддизм, християнство та іслам.

3. Розглянемо специфіку філософії як особливого типу світогляду.

З моменту свого виникнення у другій половині першого тисячоліття до нашої ери філософія претендувала на осягнення світу як цілого, на пошуки єдності у багатоманітному універсумі.

На відміну від міфів, філософія є особистісною та елітарною формою творчості. Платон і Августин, Декарт і Гегель, Шопенгауер і Хайдеггер залишили свій неповторний погляд на одвічні людські проблеми в історії філософської думки. Особливостями філософського мислення вважають також: раціональне осмислення й розуміння світу та людини; оперування всезагальними законами, поняттями та категоріями; плюралізм думок та концепцій; системність.

Природа філософії парадоксальна. Цей тип світогляду в абстрактному вигляді формулює проблеми реального людського життя. Філософія справді працює з граничними абстракціями типу «людина», «світ», «свідомість», «буття» тощо, але ці категорії є такими теоретичними утвореннями, які стосуються кожного з нас, оскільки йдеться про смислотвірчі питання людського існування.

У різні історичні епохи філософські проблеми відтворюються по-різному залежно від рівня розвитку та потреб суспільного життя. Змінюються постановка традиційних філософських проблем, форми аргументації та відповіді. Незмінним залишається лише всезагальний, граничний характер проблем, які вирішуються. Як на початку свого розвитку, так і в наш час філософія втілює в собі всю сукупність наявного знання, залишається теоретичним сумлінням і критичною самосвідомістю культури.

4. Література пропонує нам безліч визначень предмета філософії. Філософія визначається як теоретична частина світогляду, як методологія пізнання, як знання про світ у цілому, як форма ідеології, як наука про найзагальніші закони розвитку природи, суспільства та мислення. Різні філософські напрямки роблять акцент на різних проблемах людського буття, чим і пояснюється розмаїття дефініцій предмета філософії. Дискусійним є також статус філософії як науки. Багато дослідників вважають, що філософія не є наукою. Ми

підтримуємо компромісну позицію, згідно з якою філософія є особливим типом діяльності людини, що відрізняється від науки, але тісно пов'язана зі становленням та розвитком науки як форми суспільної свідомості.

З I тис. до н. е. філософія є невід'ємною складовою людської культури. Філософія – сукупний досвід духовного розвитку людства. Філософські узагальнення виникають на ґрунті осмислення результатів пізнання, зафіксованих у різних галузях науки, а також усієї сфери суспільної свідомості (мистецтві, моралі, політиці). Усе це загалом і складає культурне поле, на якому виникає і живе філософія.

Головні функції філософії: світоглядна, пізнавальна, методологічна, аксіологічна, прогностична.

Семинар 2

Філософія стародавнього світу. Філософія V–XVIII ст.

План

1. Передфілософія Стародавньої Індії та Стародавнього Китаю.
2. Причини виникнення філософії у Стародавній Греції.
3. Антична філософія.
4. Загальні риси філософської думки європейського середньовіччя.
5. Загальні риси філософської думки епохи Відродження.
6. Проблема методу пізнання у філософії XVII ст.
7. Соціально-політичні вчення у філософії Нового часу: теорія суспільного договору Т. Гоббса, концепція прав людини Д. Локка.

Теми повідомлень

1. Конфуціанство: зміст вчення, актуальність.
2. Лао-цзи: життя, основні ідеї, доля даосизму.
3. Демокрит: життя, вчення про атоми.
4. Сократ: життя, основні ідеї, значення творчості для подальшого розвитку філософії.
5. Платон: вчення про «ідеальну» державу.
6. Арістотель : метафізика, логіка, етика, політика.
7. Августин А.: основні ідеї.
8. Фома Аквінський: основні ідеї.
9. Натурфілософія епохи Відродження: основні ідеї та їх значення для філософії та науки.
10. Бекон Фр. і Декарт Р.: порівняння методології пізнання.

Методичні вказівки

1. Зародки філософського мислення виникли у найдавніших регіонах світової цивілізації в I тис. до н. е. – Стародавній Індії, Стародавньому Китаю та Греції.

Джерелом знань щодо духовної культури Стародавньої Індії є Веди (почали створюватись з 3 тис. до н. е.). Веди – це збірник легенд та гімнів на честь богів. Веди містять різні частини – Брахмани, Араньякі, Упанішади. У них відображений первісний світогляд аріїв, це своєрідний художньо-міфологічно-релігійний комплекс. Найвищою варною (прошарком) давньоіндійського суспільства були брахмани. Тільки брахмани мали право роз'яснювати зміст священних текстів, здійснювати обряди та ритуали. Вчення, що протягом багатьох століть розробляли та пропагували брахмани, називають брахманізмом.

В Упанішадах вперше використовуються поняття «брахман» і «атман», позначаючи перехід від міфологічного (чуттєво-образного) осмислення світу до абстрактного. Брахман – це генетичне начало і водночас завершення всього суцього. Атман має значення «я», «себе» і виражає людину у двох аспектах – як реальну індивідуальність і як космічне-універсальне психічне буття. Світ отримав від давніх індійців оригінальну ідею – душа живе вічно і може переселятись з однієї тілесної форми до іншої. Слово «сансара» в перекладі означає блукання, кругообіг, безперервне переродження. Згідно з сансарою, смерть не є завершенням життя, це лише крок до наступного перетворення. Найвища мета життя – це звільнення від сансари та злиття зі світом брахмана.

На рубежі VI–V ст. до н. е. виникає буддизм. Згідно з легендою, творцем цього релігійно-філософського вчення був Сіддхарта Гаутама. Він отримав прізвисько Будда – просвітлений. Моральне вчення буддизму широко висвітлено в навчальній літературі. Ознайомтеся з ним самостійно. Щодо філософського змісту, то буддизм заперечує феноменальний світ. Той світ, що його спостерігають люди, це своєрідна ілюзія. Світ складається з «дхарм» – першочасток. Життя – прояв руху дхарм. Якщо людина здатна осягти та заспокоїти рух дхарм, вона досягне мети життя – стану Будди, нірвани.

На відміну від брахманізму, буддизм звертається до всіх людей, незалежно від їх національної, станової або професійної належності. Буддизм – це найдавніша з трьох світових релігій. У сучасному світі особливо популярним є дзен – буддизм. Ця гілка буддизму негативно ставиться до логічного мислення, будь-яких теорій та авторитетів.

У VI–V ст. до н. е. сформувались два специфічні китайські релігійно-філософські вчення, які відіграли важливу роль у подальшій історії

Китаю. Це конфуціанство і даосизм. Основне літературне джерело конфуціанства – книга «Лунь – юй» («Бесіди та висловлювання»), даосизму – твір «Дао де цзин» («Книга про дао і де»).

Кун фу-цзи (Конфуцій) (551–479 рр. до н. е.) створив свою школу в період суспільних негараздів та конфліктів, він суспільний реформатор. В основі конфуціанства лежить ідея гармонії принципів особливого морального самовдосконалення і діяльності, спрямованої на упорядкування держави заради створення ідеального суспільства (за стародавніми зразками). За Конфуцієм, мораль та моральні норми – єдине джерело тлумачення держави і права. Етика Конфуція базується на поняттях: «взаємність», «золота середина», «людинолюбство». Конфуцій у стислій формі виразив вищу моральну настанову: «Не чини іншим те, чого не бажаєш собі». Чи знайомі ви з цим знаменитим моральним правилом? У чому його сутність?

В Європі про вчення Конфуція дізналися в XVII ст., з часом його ідеї набули популярності. І в наш час конфуціанство – це не мертва, а жива інтелектуальна і духовна традиція. Які ідеї конфуціанства, на вашу думку, залишаються актуальними і в наш час?

За легендою, творцем даосизму – іншого релігійно-філософського вчення, був Лао-цзи (VI–V ст. до н. е.). У цьому вченні йдеться про існування єдиного першопочатку всього сущого – дао (в перекладі – шлях). Ця категорія зустрічається в багатьох школах китайської передфілософії, але тільки у даосизмі дао набуває статусу вищого першопринципу, світової субстанції, джерела буття. Дао подвійне: дао з ім'ям та безіменне дао. Дао без імені – це початок неба та землі. А дао з ім'ям – матір всіх речей; воно є невичерпним, всемогутнім, скрізь діючим. Дао без імені пусте, невизначене, бездіяльнісне. Ці різні дао взаємодіють, переходять одне в одне, нерозривно пов'язані. Можна інтерпретувати подвійність дао як діалектику буття та небуття.

Крім натурфілософії, даосизм містить етичне вчення. Воно суттєво відрізняється від конфуціанського. Ідеал даосів – досконаломудрий; це людина, яка за своїми якостями відповідає дао без імені, тобто не діє, не бореться, не втручається, але завжди перемагає. Принцип недіяння як вищої форми поведінки лежить в основі концепції управління. Досконаломудрий правитель дозволяє всьому йти своїм природнім шляхом – дао. Він не заважає дао. Ось чому «найкращий правитель той, про якого народ знає лише те, що він існує». Ще одна важлива риса даосизму – заперечення війн. Шлях дао – це шлях миру.

2. Філософія як деяка цілісність, як особлива історична форма світогляду, вважається породженням грецького генія. Виникнення певного феномену людської культури – це завжди таємниця. Людство

користується лише гіпотезами щодо походження людини, суспільства, свідомості, мови, мистецтва. Зародження філософії як якісно нового знання, що відрізнялося від міфу та життєвої мудрості, також належить до числа цих таємниць людства.

Виникненню філософії у стародавній Греції сприяли такі обставини: особлива соціально-політична атмосфера (демократія, публічний спосіб життя); вигідне географічне положення (морські шляхи, клімат); економічний розвиток (торгівля, мореплавство); високо розвинутий міфологічний світогляд. Незважаючи на ці вагомні обставини, виникнення філософії називають «грецьким дивом».

3. Історія античної філософії нараховує тисячу років – з початку VI ст. до н. е. і до VI ст. н. е. Виділяють три періоди античної філософії: досократівський, класичний та період, що об'єднує елліністичну та римську філософію.

Розглянемо становлення філософської проблематики в кожному періоді. Зверніть увагу на коло питань, що цікавили перших філософів, на появу категорій. До досократівського періоду (VI–V ст. до н. е.) відносять творчість таких шкіл та мислителів: мілетська школа (Фалес, Анаксимен, Анаксимандр), Геракліт Ефеський, піфагорійська школа, елейська школа (Парменід, Зенон), атомісти (Левкіпп, Демокріт), школа софістів (Протагор, Горгій, Гіппій). Використовуючи посібники, знайдіть відповіді на такі запитання: які першооснови (першоначала) світу запропоновані мілетською, піфагорійською школами, Гераклітом? У чому особливість першооснови, що її запропонував Піфагор? Що ви дізнались про творчість атомістів? Зверніть увагу на появу та зміст категорій буття та руху в елейців.

Софісти переорієнтували філософську думку з вивчення світобудови, природи на вивчення людини, закономірностей її мислення. Чому навчали молодь софісти? Як можна інтерпретувати слова Протагора «Людина є мірою усіх речей»?

До класичного періоду (V–IV ст. до н. е.) відносять творчість Сократа (470–399 рр. до н. е.), Платона (428–347 рр. до н. е.), Арістотеля (384–322 рр. до н. е.).

Розкрийте такі аспекти життя та творчості Сократа: 1) спосіб життя Сократа та особливості його філософії; 2) ідейна боротьба з софістами; 3) діалог як процес пошуку істини; 4) етичний раціоналізм. Чому життя Сократа завершується трагічно? Яка подальша доля його ідей?

Основні твори Платона – «Апологія Сократа», «Бенкет», «Держава», «Федон». Платон вперше в історії європейської філософії створив теорію об'єктивного ідеалізму. Це вчення, що визнає існування

духовного першоначала (або першоначал) поза та незалежно від свідомості людини.

Розкрийте основні теми творчості Платона: вчення про «ідеї»; теорія пізнання; розуміння людини; вчення про державу.

Основні твори Арістотеля – «Метафізика», «Фізика», логічні трактати «Органон», «Нікомахова етика», «Політика». Це перший мислитель в історії світової філософії, який здійснив узагальнення та систематизацію всіх наукових досягнень своїх сучасників та попередників. Арістотель зробив внесок не тільки у філософію, а і у фізику, психологію, біологію, педагогіку та інші галузі знання. Зверніть увагу на такі аспекти філософського вчення Арістотеля: 1) критика теорії «ідей» Платона; 2) місце філософії в системі знань, предмет філософії; 3) вчення про матерію і форму; 4) вчення про причини.

До третього періоду античності (IV ст. до н. е. – поч. VI ст. н. е.) відносять елліністичну та римську філософію. Скептицизм, стоїцизм, епікуреїзм – головні течії елліністичної філософії. Їх проблематика визначається змінами у соціально-політичному житті країни, крахом полісних ідеалів. Головна риса філософування – відхід метафізики на другий план, перевага надається логіці, риториці, етиці.

Видатні римські філософи – це Сенека, Марк Аврелій, Тіт Лукрецій Кар, Цицерон. Римській філософії в цілому притаманні еkleктика, песимізм, етична проблематика.

Антична філософія розпочалась як натурфілософія (фізика), а завершується проблемою особистості в етичному забарвленні. Занепад, руйнація культури, що базувалися на засадах раціоналізму, гармонії людини та космосу, призвели до появи та розповсюдження нових ідей. Зароджувалася ера християнства.

4. Середні віки (II–XIV ст.) – тривалий період в історії Європи. Його специфіка пов'язана із зародженням та розвитком феодалних відносин у сфері матеріальної культури та із виникненням та розповсюдженням християнської релігії у сфері духовного життя. Все це наклало відбиток на зміст традиційних філософських проблем, зокрема, на розуміння буття, пізнання, сутності людини.

Основне літературне джерело, на яке спирається середньовічний світогляд, – це Біблія. На основі Біблії виникає теологія – сукупність релігійних теорій щодо сутності Бога та його діяльності.

Загальні риси філософської думки доби середньовіччя:

1) теоцентризм, що передбачає креаціонізм – (від лат. – створення) як основу онтології та одкровення як фундамент теорії пізнання;

2) подвійна природа людини (людина створена «за образом та подобою» і водночас здійснила первородний гріх);

- 3) перенесення центру ваги з розуму на віру;
- 4) переорієнтація уваги з вивчення природи на пізнання Бога та людської душі.

Християнство прагнуло знайти філософське обґрунтування своїх основних ідей. Першою спробою такого обґрунтування була патристика (III–VIII ст.) (від лат. – батько).

Спочатку патристика відстоювала догмати християнської релігії в боротьбі проти міфології та язичництва. Але пізніше отці церкви намагалися пристосувати філософські ідеї платонізму для обґрунтування принципів пізнання Бога. Серед грецькомовних мислителів найвідомішими були Григорій Богослов, Василій Великий, Григорій Ниський. Серед латиномовних – Амвросій, Ієронім, Аврелій Августин.

Найяскравішим представником західної церкви був Аврелій Августин (354–430 рр.) Основні твори: «Про Трійцю», «Сповідь», «Про град Божий». Розкрийте зміст його вчення, звернувши увагу на такі проблеми: 1) Бог і людина; 2) людина як особистість; 3) розуміння часу; 4) рух і спрямованість історії.

Схоластика (від лат. – школа) – IX–XIV ст. – це і назва одного з періодів доби середньовіччя, і певний тип релігійної філософії, що визнає теологію як вищу форму знання. Видатними мислителями періоду схоластики були Іоанн Скот Еріугена, Ансельм Кентерберійський, Роджер Бекон, Йоганн Дунс Скотт, Вільям Оккам.

Найяскравішим представником середньовічної схоластики був Фома Аквінський (1225–1274). Основні твори: «Сума теології», «Сума проти язичників». Фома Аквінський намагався обґрунтувати основні принципи свого теологічного вчення, спираючись на ідеї Арістотеля. Розкрийте зміст таких проблем, що їх розглядав Фома Аквінський: 1) ієрархія рівнів буття; 2) раціональне доведення буття бога; 3) проблема співвідношення віри та розуму в пізнанні, 4) піраміда знань (наука, філософія, теологія).

5. Епоха Відродження (або Ренесансу) – це період європейської історії з середини XIV – до кінця XVI століття. Цю епоху часто називають перехідною – від середньовіччя до Нового часу, від феодалізму до капіталізму. В Європі це був час зародження мануфактурної промисловості, розвитку міського життя, торгівлі, приватного підприємництва, великих географічних відкриттів. У сфері духовного життя поруч з церковною культурою з'являється світська.

Загальні риси філософської думки епохи Відродження:

1) гуманізм та антропоцентризм (людина – найвища цінність; думка спрямована на осягнення сутності людини в її взаємовідносинах зі світом);

2) пантеїзм (від грец. – бог скрізь) – отожднення Бога та природи (це принципово інше порівняно з традиційним осмисленням поняття Бога);

3) натуралізм (зародження основ наукового природознавства);

4) антисхоластична спрямованість (орієнтація пізнання на досвід, а не на відповідність церковним догмам);

5) ставлення до античної культури як до ідеалу (вивчення античної філософії та мистецтва).

Епоху Відродження прийнято поділяти на два періоди – гуманізм (сер. XIV – сер. XV ст.), до якого відноситься творчість Данте, Ф. Петрарки, Л. Валла, М. Кузанського та натурфілософію, до якого відноситься творчість М. Коперника, Дж. Бруно, Й. Кеплера, Л. да Вінчі, Г. Галілея. Розглянемо основні аспекти творчості М. Коперника, Дж. Бруно та Г. Галілея.

Микола Коперник (1473–1543). Основний твір: «Про обертання небесних сфер». М. Коперник висунув ідею геліоцентричної світобудови. Згідно з цією ідеєю, Земля не є нерухомим центром світу, а обертається навколо своєї осі та водночас навколо Сонця, яке знаходиться у центрі Всесвіту.

Джордано Бруно (1548–1600). Основні твори: «Про причину, початок та єдине», «Про монаду, число та фігуру». Центральна категорія його вчення – Єдине. Це і причина буття, і саме буття речей. Пантеїстична картина світу за Дж. Бруно: Бог не протистоїть світу як творець, а знаходиться в самій природі як її внутрішня рушійна сила. Дж. Бруно висунув також тезу про нескінченість і вічність Всесвіту, в якому безперервно відбуваються рух та зміни. Переосмислюючи геліоцентричну теорію М. Коперника, Дж. Бруно відкинув ідею єдиного центру. В універсумі безліч світів, і кожен з них має свій центр – зірку.

Галілео Галілей (1564–1642). Основні твори: «Діалоги про дві найважливіші системи світу», «Зоряний вісник». Г. Галілей здійснив систематичне обґрунтування геліоцентричної системи світу. Його вважають засновником наукового природознавства – саме Г. Галілей вперше використав математику для опису результатів експериментів. Г. Галілей досліджував рух тіл і сформулював закони механіки. У такий спосіб, вперше в історії людства з'явилося поняття фізичного закону, закону природи.

6. XVII століття в європейській історії називають Новим часом. Промислова та наукова революції позначають специфіку цього періоду.

Філософи брали активну участь у становленні нової науки та перетворенні суспільного життя. Творчість Ф. Бекона, Р. Декарта, Б. Спінози, Г. Лейбніца сприяла розвитку як філософії, так і природознавства. Т. Гоббс і Дж. Локк – творці нових соціально-політичних і правових доктрин – були англійськими громадськими діячами.

Ознайомтесь із загальними рисами філософської думки XVII ст. за матеріалами посібників. Завдяки чому особливістю цієї філософії стає механістичний підхід до розуміння світу і людини? Чому мислителі XVII ст. особливу увагу приділяли проблемам гносеології та методології науки?

Розгляньте проблему методу пізнання на прикладі творчості Ф. Бекона і Р. Декарта. Френсіс Бекон (1561–1626) – англійський філософ і державний діяч. Основні твори – «Новий Органон», «Про гідність та примноження наук».

Рене Декарт (1596–1650) – французький філософ і вчений. Основні твори – «Начала філософії», «Міркування про метод», «Пристрасті душі». Опрацюйте літературу і дайте характеристику раціоналістичного методу пізнання. Як обґрунтовує Р. Декарт керуючу роль розуму в житті людини? Як ви розумієте його слова: «Мислю, отже, існую»? Як, за теорією Декарта, взаємодіють розум і досвід у процесі пізнання? Що таке емпіризм та раціоналізм?

7. Філософія Нового часу прагнула охопити всі сфери людської життєдіяльності, демонструючи впевненість у можливостях людського пізнання. Уявлення про людину як розумну, мислячу істоту призвели до перегляду всієї сукупності поглядів щодо ролі особистості, держави, релігії, суспільства. Особливу увагу соціально-політичним та правовим питанням приділяли англійські філософи Т. Гоббс і Дж. Локк.

Томас Гоббс (1588–1679). Основні твори – «Левіафан», «Про громадянина». Суспільні явища Т. Гоббс розумів у дусі механістичного природознавства. Суспільство, державу мислитель розглядав як механізм, який можна розкласти на елементи і пояснити їх взаємодію законами природи.

Найвідомішою з соціально-політичних ідей Т. Гоббса є т. зв. теорія суспільного договору. Держава є продуктом суспільної угоди і створюється вона для того, щоб утвердити громадський мир. Природне право людини – прагнути блага, і в цьому інтереси держави й інтереси кожного члена суспільства мають співпадати. Чому Т. Гоббс називає державу Левіафаном?

Джон Локк (1632–1704). Основні твори «Два трактати про державне управління», «Думки про виховання», «Розумність християнства».

Крім викладення свого бачення теорії суспільного договору, Дж. Локк створив концепцію прав людини. Основними, невід’ємними правами кожної людини мислитель вважав право на життя, на свободу та на власність. Головне призначення держави – гарантувати людині дотримання цих прав. З цим завданням пов’язана необхідність розподілу влади в державі. Три гілки влади (законодавча, виконавча, федеральна) нерівнозначні. Пріоритет Дж. Локк віддавав парламенту. Всі ці ідеї Дж. Локка сприяли побудові демократичних держав. Заснована Локком доктрина лібералізму в наш час існує у вигляді неолібералізму.

Семінар 3

Філософія XIX – початку XXI століття

План

1. Філософське вчення І. Канта.
2. Філософська система та метод Г. Гегеля.
3. Антропологічний матеріалізм Л. Фейєрбаха.
4. Основні філософські ідеї К. Маркса. Вплив марксизму на світову суспільну думку та соціальну практику.
5. Філософія життя.
6. Позитивізм та його різновиди.
7. Екзистенціалізм.
8. Сучасна релігійна філософія.
9. Герменевтика.
10. Філософія постмодернізму.

Теми повідомлень

1. Маркс К., Енгельс Ф. «Німецька ідеологія» (глава 1): основні положення.
2. Ніцше Ф. «Так говорив Заратустра»: зміст твору, актуальність.
3. Сартр Ж.-П. «Екзистенціалізм – це гуманізм»: основні ідеї.
4. Герменевтичне вчення Г. Гадамера.

Методичні вказівки

1. Наприкінці XVIII ст. у Німеччині виникає оригінальне духовне утворення. Пізніше воно отримало назву німецької класичної філософії. В ньому знайшли свій вияв суперечності соціально-економічного та історичного розвитку тогочасної Німеччини.

Німецька класична філософія представлена творчістю І. Канта, Й. Фіхте, Г. Гегеля, Ф. Шеллінга, Л. Фейєрбаха. Докладно розглянемо погляди І. Канта, Г. Гегеля, Л. Фейєрбаха.

Іммануїл Кант (1724–1804). Основні твори: «Критика чистого розуму», «Критика практичного розуму», «Критика здатності до судження». Канта цікавили проблеми буття, пізнання, людини, моральності, естетики, держави і права. Отже, його вчення – це філософська система.

I. Кант намагався вирішити кардинальні філософські та загально-людські питання: що я можу знати? що я маю робити? чого я можу сподіватися?

Центром теоретичної філософії I. Канта є гносеологія. На відміну від попередніх мислителів, у цій галузі I. Канта найбільш цікавить суб'єкт. Саме суб'єкт визначає спосіб пізнання та конструює предмет знання.

Користуючись посібником з філософії, охарактеризуйте такі моменти кантівської теорії пізнання: 1) умови пізнання (апріорні форми пізнання); 2) етапи пізнавального процесу – чуттєвість, розсудок та розум; 3) вчення про категорії; 4) вчення про антиномії; 5) проблема межі пізнання.

Порівняйте погляди I. Канта з теоріями пізнання Ф. Бекона, Р. Декарта, Б. Спінози, Дж. Локка. Які нові проблеми висвітлює I. Кант?

Сферою практичного розуму є, за I. Кантом, поведінка людини в соціумі. Практичний розум є автономним – це принципова позиція I. Канта. Інші філософи намагалися вивести моральність з природи або пояснювали її Божою волею. За твердженням I. Канта, моральний закон є апіорним, обов'язковим для всіх і для кожного індивіда. Дослідник формулює знаменитий категоричний імператив: «Вчиняй так, щоб ти завжди ставився до людства і в своїй особі, і в особі всякого іншого, як до мети і ніколи не ставився до нього лише як до засобу». Як ви розумієте зміст цього положення? Чому вчення про мораль I. Канта називають «етикою обв'язку»?

2. Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770–1831). Основні твори – «Феноменологія духу», «Наука логіки», «Енциклопедія філософських наук». Викладення основних ідей філософії Гегеля є нелегкою справою, тому в навчальній літературі прийнято умовно ділити вчення Гегеля на 3 частини – логіку, філософію природи і філософію духу. Прочитайте про зміст цих частин його вчення і спробуйте уявити грандіозний задум геніального філософа – за допомогою без особистого начала – абсолютного духу – пояснити існування світу, людини, історії людства. Підсумком саморозвитку абсолютного духу є його повне повернення до самого себе. У такий спосіб, філософська система Г. Гегеля постає у замкненому, завершеному вигляді. У той же час вперше в історії думки Г. Гегель описує весь природний, історичний і духовний світ у вигляді процесу – тобто у вигляді безперервного руху, змін, перетворень. Світ,

як зазначає Г. Гегель, знаходиться у розвитку. Обґрунтовуючи ідею розвитку, Г. Гегель створив діалектику – науку про розвиток і діалектичний метод як універсальний метод пізнання.

3. Людвіг Андреас Фейєрбах (1804–1872). Основні твори – «Думки про смерть та безсмертя», «Сутність християнства», «До критики філософії Гегеля».

Творчість Л. Фейєрбаха завершує період німецької класичної філософії. Цей мислитель у центр свого вчення поставив людину. Фейєрбах категорично заперечує гегелівський ідеалізм і з матеріалістичних позицій вирішує питання про відношення духу до буття. Природа вічна, самодостатня, знаходиться у постійному розвитку. Людина – природна істота, єдність духовного і тілесного.

Одночасно із критикою ідеалізму Л. Фейєрбах виступив і як критик релігії. Л. Фейєрбах доводив, що Бог – це творіння людської уяви; це сутність людини, винесена за межі самої людини. Фейєрбах пропонує замінити релігійний культ культом людини, перенести любов до Бога на людей.

4. З ім'ям Карла Маркса (1818–1883) пов'язано виникнення філософського та соціально-економічного вчення, яке відіграло величезну теоретичну і практичну роль у житті людства. Це вчення – марксизм. Основні твори К. Маркса – «Капітал», «До критики політичної економії», «Тези про Фейєрбаха», «Економічно-філософські рукописи 1844 р.».

У створенні та популяризації вчення К. Маркса активну участь брав його друг та соратник Ф. Енгельс. Разом вони написали такі відомі праці: «Німецька ідеологія», «Маніфест Комуністичної партії», «Святе сімейство». Перш ніж надати характеристику філософському вченню К. Марса, розгляньте передумови виникнення марксизму: 1) ідеї мислителів німецької класичної філософії; 2) теоретична спадщина представників англійської класичної політичної економії; 3) соціально-економічне та політичне життя Європи початку XIX ст.

Особливу роль у формуванні філософії марксизму відіграли досягнення у природознавстві (відкриття закону збереження та перетворення енергії, створення клітинної теорії живої речовини, теорія походження видів Ч. Дарвіна). За допомогою посібників розкрийте зміст таких філософських досягнень К. Маркса: 1) створення діалектичного та історичного матеріалізму; 2) суспільна сутність людини (гуманістичне вчення Маркса); 3) нова концепція суспільно-історичної практики; 4) матеріалістичне розуміння історії; 5) обґрунтування матеріалістичної діалектики як універсального методу пізнання; 6) категорія «суспільно-економічна формація» як критерій періодизації історичного процесу;

- 7) ідея знищення приватної власності та подолання відчуження;
8) комунізм як ідеал суспільного життя; 9) атеїзм.

Марксизм було створено в Німеччині. Але поступово він виходить за межі однієї країни, поширюється в Європі та Америці.

Особливу роль відіграв марксизм в історії Росії і пізніше – СРСР. Видатний російський політичний діяч, революціонер та мислитель В. І. Ленін (1870–1924) розвивав у своїх працях основні філософські положення марксизму. Але головне, що під безпосереднім керівництвом В. Леніна в Росії була здійснена соціалістична революція як перший етап у побудові комуністичного безкласового суспільства. У такий спосіб розпочалося втілення ідей К. Маркса у соціальну практику.

За часів існування СРСР та країн соціалістичного табору мала місце абсолютизація ідей К. Маркса та В. Леніна, догматичне сприйняття їх творчості. Радикальні зміни економічного і політичного характеру в країнах колишнього СРСР призвели до переоцінки марксистської філософії. Головна увага критиків спрямована на комунізм та засоби його побудови. В той же час у багатьох напрямках зарубіжної неklasичної філософії та у творах вітчизняних філософів відчувається вплив гуманістично-екзистенційних ідей К. Маркса.

5. Сучасними (або неklasичними) називають філософські течії, що сформувалися ще в XIX ст. Причиною їх виникнення був інтерес до тих сторін життєдіяльності людини, які були другорядними (або взагалі не помічалися) у класичній філософській традиції. Класична філософія намагалася пізнати природу та суспільство з метою їх розумного перетворення. З часів Декарта в філософії панував культ розуму. Вважалося, що раціональне пізнання є тією силою, яка згодом дозволить вирішити всі проблеми, які стоять перед людством. Чому ж виникла криза класичного (раціонального) філософствування? Відповідь на ці питання слід шукати у житті тогочасного європейського суспільства.

У XIX ст. виникають два напрямки неklasичної філософії – філософія життя і позитивізм, які по-різному руйнують класичні традиції. У XX ст. продовжується еволюція філософії позитивізму, виникають екзистенціалізм, герменевтика, психоаналіз, філософська антропологія, структуралізм. Відповідно до розмаїття конфесій, функціонують різні напрямки релігійної філософії (неотомізм, неопротестантизм, тейярдізм).

Започаткував «філософію життя» німецький філософ Артур Шопенгауер (1788–1860). Основний твір – «Світ як воля та уявлення». За твердженням А. Шопенгауера, у світі панує не розум, а сліпа,

всемогутня «воля до життя». У такий спосіб, у філософії поруч з надраціоналізмом (Гегель) з'являються тенденції ірраціоналізму.

Ідеї А. Шопенгауера розвиває інший німецький мислитель Фрідріх Ніцше (1844–1900). Основні твори – «Воля до влади», «Антихристиянин», «По той бік добра і зла». За Ф. Ніцше, життя – основа світобудови, це вічне становлення без початку і кінця, без мети і смислу. Рушійна сила життя – воля до влади.

Користуючись посібником, охарактеризуйте такі аспекти філософії Ф. Ніцше: 1) особистість та її доля; 2) вчення про надлюдину; 3) критика християнської релігії; 4) нігілізм (криза культури).

У ХХ ст. традиції філософії життя продовжували А. Бергсон, В. Дільтей, О. Шпенглер.

6. Розглянемо причини виникнення, зміст та етапи еволюції філософії позитивізму. Цей напрямок виникає у 30–40 рр. ХІХ ст. завдяки творчості Огюста Конта (1798–1857). Він висунув ідею безперервного прогресу людського духу: теологія → філософія → наука. Філософія, на думку О. Конта, вичерпала свій потенціал. Людству потрібні тільки т. зв. «позитивні знання» – про природу та суспільство, що отримуються в безпосередньому досвіді, шляхом спостережень.

Наприкінці ХІХ ст. виникає «другий позитивізм» (емпіріо-критицизм). Його засновники – Е. Мах та Р. Авенаріус – запро-понували відмовитися від використання загальноприйнятих наукових категорій та законів. Світ – це «комплекс відчуттів», і завдання науки – їх описати. Намагаючись створити оригінальну гносеологію, Е. Мах та Р. Авенаріус продовжили традиції суб'єктивного ідеалізму («без суб'єкту немає об'єкту»).

На початку ХХ ст. виникає неопозитивізм, а у другій половині ХХ ст. – постпозитивізм. За допомогою підручників підсумуйте зміст окремих етапів розвитку позитивізму і назвіть загальні риси цієї філософії. Як ви розумієте гасло позитивізму: «Кожна наука сама собі філософія»? Порівняйте принципи верифікації та фальсифікації. У чому полягає їх пізнавальна цінність? Розкажіть про творчість К. Поппера та Т. Куна як представників постпозитивізму. Чому історія науки набула такої популярності у другій половині ХХ ст.? Чи реалізувала філософія позитивізму свої претензії бути справжнім «позитивним знанням»?

7. Екзистенціалізм – філософія існування людини – виникає у 20 рр. ХХ ст. в Німеччині. Слово «екзистенція» запровадив у філософію С. К'єркегор. Найяскравішими представниками екзистенціальної філософії були М. Хайдеггер (1889–1976), Ж.-П. Сартр (1905–1980),

Альбер Камю (1913–1960), Ніколо Аббаньяно (1901–1990). Згідно з екзистенціалізмом, задачі філософії – не вивчати мертву природу, а займатися смисложиттєвими, сокровенними питаннями людського існування. Життя глибоко ірраціональне, переповнене страхом, відчаєм, тривогою, стражданнями. Життя – це абсурд. Очевидно, що ця філософія песимістична, вона відобразила кризу людини та кризу суспільного життя. Використовуючи матеріал посібників, дайте характеристику вченням окремих представників екзистенціалізму.

8. До напрямків сучасної релігійної філософії відносять неотомізм, персоналізм, християнський еволюціонізм, неопротестантизм.

І в сучасному інформаційному суспільстві релігія не втрачає респектабельності та інтелектуальних претензій. Життя надто суперечливе, щоб людина була впевненою у своїх силах та в осмисленості свого буття. Тому деякій частині людства необхідна віра у світ абсолютного, трансцендентного.

Центральна проблема сучасної релігійної філософії – проблема людини. Як відноситься людина до Бога? У чому сенс, мета буття людини в світі? Чому існує зло, страждання, смерть? Всі ці «вічні» питання залишаються актуальними і в епоху генетики та інформаційних технологій. Релігійні мислителі порівнюють традиційні та нові цінності, намагаються їх синтезувати.

9. Філософська герменевтика як течія оформлюється в 60–70 роки ХХ ст. Її засновником є німецький філософ Г. Гадамер (1900–2002). Головний твір Гадамера – «Істина та метод». Безпосередніми джерелами герменевтики ХХ ст. дослідники вважають феноменологію Е. Гуссерля та вчення М. Хайдеггера про мову та розуміння. Герменевтика Гадамера і є філософією розуміння. Розуміння – це універсальний спосіб освоєння світу людиною, в якому, поряд з теоретичним, суттєву роль відіграють і безпосереднє переживання (життєвий досвід), різні форми практики (досвід історії) та форми естетичного осягнення (досвід мистецтва). Цілісність досвіду забезпечує мова. Саме мова є головним посередником між світом та людиною.

Герменевтичне розуміння означає розкриття смислів речей та явищ. Але ці смисли сформовані багатьма поколіннями людей, культурою суспільства загалом. У той же час, відтворення смислів у діалозі різних культур передбачає їх збагачення, оновлення. У такій спосіб герменевтика проявляє свій універсальний творчий потенціал. Вона є не тільки філософською течією, а і загальнонауковою методологією. Після широкого розповсюдження філософської герменевтики в Європі та США, виникли юридична, філологічна, теологічна, політична

герменевтика. Ці різновиди герменевтичних вчень об'єднує одна основа – метод розуміння, розтлумачення, інтерпретації.

10. Наприкінці ХХ ст. поширюються ідеї філософського постмодернізму. Якщо епоха Декарта – Канта – Гегеля – Маркса називається модерном, то постмодерн – це її критика, заперечення, скепсис. Це заклик відмовитись від логоцентризму в культурі, від визнання традицій та авторитетів. Дійсність, істина, мова, людина, історія, знання, філософія – ось основні теми критики з боку представників постмодернізму. Філософія, яка більшу частину свого існування перебувала у статусі «науки наук», перетворюється на жанр літератури. Але така позиція не є конструктивною. За допомогою підручників розгляньте погляди Ж. Дерріди, М. Фуко, Ж. Ліотара та ін.

На вашу думку, чи є філософський постмодернізм «справжньою» філософією? Чи стимулює він методологічне оновлення філософських досліджень? Які нові поняття запропонували представники постмодернізму?

Семінар 4

Проблеми онтології та феноменології

План

1. Проблема буття в історії філософії. Форми буття.
2. Буття і час. Буття і простір.
3. Проблема свідомості у філософії. Головні властивості свідомості.
4. Мислення і мова.

Теми повідомлень

1. Проблема походження свідомості.
2. Сучасна наука про системну організацію матерії.
3. Співвідношення матерії та свідомості з точки зору різних філософських напрямків.
4. Соціальні властивості часу.

Методичні вказівки

1. З античних часів буття є однією з головних тем і проблем філософії. Міркування щодо буття – це постійна спроба створити поняття про всезагальний процес, який охоплює все існуюче, виразити взаємозв'язок різних формоутворень світу. В буденному слововживанні зміст категорії буття частково співпадає з поняттями універсуму, космосу, всесвіту, природи, життя. Тобто буття – це існування.

Термін «онтологія» вживається у філософських працях, починаючи з XVII ст. Це вчення про буття, про принципи його будови, закони й форми.

У сучасній філософії прийнято розрізняти буття природного, буття соціального та буття духовного.

Буття природного – це фіксація об'єктивного, первинного факту існування світу. Лише на певній стадії розвитку природного світу виникає людина. З одного боку, очевидність первинності природи не викликає сумніву, а з іншого – про буття природи говорить та розмірковує саме людина.

Буття соціального передбачає аналіз індивідуального буття людини та різноманітних формоутворень суспільного буття (соціум, етнос, держава, людство).

Буття духовного – це все розмаїття духовного світу людства – від свідомості індивіда до форм суспільної свідомості (моралі, мистецтва, політики, права, філософії), все багатство культури і цивілізації.

2. В історії філософської думки буття об'єктивного світу або форми його сприйняття людською свідомістю конкретизувалися категоріями «час» і «простір». У наш час загальноприйняте визначати час і простір як форми буття, що виражають: час – зміну речей, станів, явищ одне одним; простір – співіснування речей та явищ. У такому розумінні час і простір є характеристиками структури буття, яка зафіксована у часі як тривалість, послідовність зміни об'єктів, їх станів та етапів розвитку, у просторі – як протяжність об'єктів, а також форма їх взаємодії, співіснування, сполучення. Ми визначаємо зміст простору і часу окремо, розглядаючи їх як категорії науки. Але як характеристики будь-якого фрагменту світу простір і час функціонують тільки в єдності. В сучасному природознавстві підкреслюється, що простір і час є об'єктивними всезагальними формами буття всіх структурних елементів світу.

Життя суспільства також має свою просторово-часову специфіку. Соціальний час і соціальний простір – це категорії, які характеризують соціальне буття як процес співіснування та послідовних змін діяльності людей. Соціальний час фіксує сталість соціальних форм як їх відтворення. Соціальний простір виявляє координацію різних форм життя людей, їх взаємодію.

Соціальний простір виникає, розвивається, змінюється водночас із становленням і розвитком суспільства, специфічне відображаючи весь спектр соціальних відносин. Соціальний час характеризується складною структурою. Це і час становлення родової сутності людини, і різні історичні епохи, і індивідуальне життя людини. Як час існування

людства взагалі, суспільства певного типу та епох, так і життя кожної людини поділяються на минуле, теперішнє та майбутнє. Різні вікові періоди з неоднаковим відчуттям часу переживає кожна людина.

3. Феномен свідомості є загадковим як на побутовому, так і на філософському рівні. Філософи дві з половиною тисячі років намагаються відкрити таємниці духу. Цей інтерес пояснюється перш за все тим, що свідомість є невід'ємною властивістю людини. Об'єктивний ідеалізм, суб'єктивний ідеалізм, різні модифікації матеріалізму по своєму пояснювали походження та природу свідомості.

Завдяки успіхам психології та фізіології у XIX–XX ст. стало можливим виділення таких суттєвих ознак свідомості: 1) бути суб'єктивною реальністю; 2) наявність матеріального субстрату; 3) активність; 4) комунікативність; 5) осмисленість; 6) системність.

Проблема походження свідомості, людської духовності навряд чи колись буде вирішеною остаточно. Але певний досвід у пізнанні цієї проблеми є. Низка концепцій (як давніх, так і сучасних) намагаються пояснити походження свідомості: релігійна, дуалістична, єдиного інформаційного поля, еволюції, трудова.

4. Всі формоутворення свідомості ідеальні, тому що думки людей не мають фізичних, хімічних чи інших матеріальних властивостей. Свідомість як процес, що відбувається «в середині» людини, не підлягає прямому спостереженню. Ідеальне можна визначити як знаково-символічний компонент людської діяльності. Знакова система, що її винайшло людство, є умовою існування ідеального. Жести, міміка, рухи тіла (наприклад, в ритуальних танцях), певні предмети першими виконали знакову функцію. Виникла мова знаків, а пізніше – членороздільне вимовляння звуків, як зовнішня оболонка змісту думок, свідомості. У той же час не все багатство свого внутрішнього світу людина може втілити в слові (наприклад, потреби, переживання, підсвідомі явища). Отже, свідомості поза мовою не існує.

Семинар 5
Проблеми гносеології та антропології

План

1. Проблема пізнання у філософії. Структура процесу пізнання.
2. Проблема методу пізнання у філософії. Філософські закони і категорії, їх зміст та роль у процесі пізнання.
3. Наукове пізнання, його рівні, форми та методи.
4. Образ людини в різні історичні періоди. Проблема походження людини.

Теми повідомлень

1. Пізнання як феномен культури.
2. Діалектика істини та заблудження в процесі пізнання.
3. Наука в інформаційному суспільстві.
4. Сенс життя людини як одна з «вічних» проблем філософії.
5. Походження людини: найпопулярніші гіпотези.
6. Проблема безсмертя людини: філософські аспекти.
7. Життя як цінність.

Методичні вказівки

1. Пізнання – це процес набуття та розвитку знань, обумовлений суспільно-історичною практикою людства, це така взаємодія об'єкта й суб'єкта, результатом якої є нове істинне знання про світ. Розділом філософії, що вивчає такі проблеми, є теорія пізнання (гносеологія). Одним із головних питань гносеології є можливість одержання адекватного відображення дійсності у відчуттях, сприйняттях, уявленнях та поняттях. Переважна більшість філософів вважає, що об'єктивний світ пізнаваний, тобто в принципі є можливим досягнення людиною достовірного знання про нього. Представники такого філософського напрямку (Д. Юм, І. Кант та ін.), який одержав назву «агностицизм», виходять із неможливості (повної або часткової) одержання адекватних знань про світ. В агностицизмі використовується різноманітна аргументація. Загальна ідея є такою: знання, які отримує людина, не дають адекватного відображення сутності речей і явищ, а у кращому випадку обслуговують різноманітні утилітарні потреби і запити людей.

У процесі життя та пізнання людина використовує всі свої здібності. Головними з них є почуття та розум. Аналіз будь-якої форми духовної діяльності людини показує, що знання є єдністю двох протилежних моментів – чуттєвого та раціонального. Воно неможливе без жодного з них. Органи чуття надають розуму фактичний матеріал. Розум їх

узагальнює та виробляє інформацію. Діяльність розуму неможлива поза діяльністю органів чуття, а чуттєві дані тією чи іншою мірою завжди осмислені, регулюються розумом.

Структура процесу пізнання включає в себе три компоненти: суб'єкт, об'єкт і результат пізнання (знання). Знання отримується в результаті взаємодії суб'єкта і об'єкта пізнання. Під суб'єктом пізнання в сучасній філософії розуміється як окремих соціальний індивід, наділений спроможністю до логічного мислення, так і суспільство в цілому з властивими йому засобами виробництва, рівнем розвитку культури та науки. Об'єкт пізнання – це та частина об'єктивної реальності, на яку спрямована пізнавальна діяльність суб'єкта. У цьому аспекті об'єктом пізнання може бути будь-який предмет дійсності у найширшому значенні цього слова – як матеріальний, так і ідеальний, у тому числі і сам суб'єкт, який пізнає. Сучасна гносеологія розглядає взаємодію між суб'єктом і об'єктом пізнання в діалектичній єдності, де активною стороною виступає суб'єкт. Саме це є передумовою досягнення істинного знання про дійсність.

Результатом процесу пізнання є пізнавальний образ. Пізнавальний (гносеологічний) образ – це не копія, а ідеальний суб'єктивний образ дійсності, який є діалектичною єдністю суб'єктивного та об'єктивного, тобто об'єктивний за змістом, суб'єктивний за мірою адекватності, глибини проникнення в сутність речей.

2. Проблема методу завжди була в центрі уваги філософів. Пропонувалися різноманітні, часто навіть полярні методологічні підходи. Але в будь-якому випадку основною функцією методу було і є регулювання, орієнтування пізнавальної та інших форм діяльності. Метод вказує на те, як має діяти людина. Історично склалися два всезагальних філософських методи – діалектичний та метафізичний. Якщо діалектика розглядає світ як такий, що знаходиться у безперервному русі та розвитку, то для метафізики найважливішим є вивчення світу у сталому, фіксованому вигляді.

Розгорнуту систему діалектики як науки створив Г. Гегель. К. Маркс переосмислив її з матеріалістичних позицій. За радянських часів діалектика К. Маркса була догматизована і розглядалась як універсальна та найдосконаліша методологія пізнання. В сучасній вітчизняній філософії превалує розуміння діалектики як вчення про суперечливість всього існуючого. Не втрачають свого методологічного значення основні закони та категорії діалектики, хоча не всі науковці визнають універсальність їх дії.

Закон єдності та боротьби протилежностей, закон взаємного переходу кількісних і якісних змін та закон заперечення заперечення описують процес розвитку загалом.

У процесі пізнання світу людей формуються певні поняття, в яких вони фіксують властивості та зв'язки предметів і явищ зовнішнього світу. Філософські категорії, на відміну від категорій конкретних наук, відображають не просто суттєві властивості й зв'язки, а всезагальні властивості й зв'язки – такі, які притаманні всім явищам дійсності і пізнання. Отже, філософські категорії – це всезагальні поняття, які застосовуються до пізнання будь-якої галузі дійсності.

Категорії діалектики це – одичичне, особливе, загальне, причина та наслідок, форма і зміст, необхідність та випадковість та інші.

3. Наукове пізнання – це безперервний процес набуття та відтворення знань, який включає в себе два основних рівні – емпіричний та теоретичний. Специфіка емпіричного пізнання полягає в його безпосередньому зв'язку з досвідом (емпірією), зокрема, з чуттєво-практичною діяльністю людини. На емпіричному рівні переважаючою є роль чуттєвого пізнання. Раціональний момент та його форми, звичайно, присутні, але мають підпорядковане значення. Під час емпіричного пізнання відбувається накопичення фактів, їх первинне узагальнення, опис даних, їх систематизація та класифікація. Отже, емпіричний рівень – це рівень пізнавального процесу, що дає знання тих закономірних зв'язків і відношень, які виявляються через аналіз безпосередніх даних спостереження та експерименту.

На певному етапі розвитку науки виникає необхідність у переході до більш високого рівня пізнання – теоретичного. Виникнення його в першу чергу пов'язане із суспільним поділом праці, із виділенням інтелектуальної, духовної діяльності в самостійну сферу, відмінну від фізичної діяльності. Цей перехід відбувається тоді, коли результати чуттєвого пізнання упорядковуються категоріально-понятійним апаратом.

Теоретичний рівень наукового пізнання характеризується перевагою раціонального моменту – понять, теорій, законів та інших форм й розумових операцій. Теоретичний рівень – це рівень пізнавального процесу, який відображає явища та процеси з боку їх універсальних внутрішніх зв'язків та закономірностей шляхом раціональної обробки даних емпіричного знання.

Методами теоретичного рівня наукового пізнання є: аксіоматичний; гіпотетико-дедуктивний; метод сходження від абстрактного до конкретного; метод єдності історичного та логічного.

Побудова, розвиток знання на його теоретичному рівні відбувається за допомогою різних форм, структурних компонентів. Формами наукового пізнання є: ідея, проблема, гіпотеза, концепція, теорія.

Емпіричний та теоретичний рівні наукового пізнання є відносно самостійними стосовно один одного. Разом з тим вони передбачають та доповнюють один одного, створюючи єдиний процес пізнання світу.

4. Філософія та суспільні науки завжди намагалися досягнути сутність людини, проблеми її життя та смерті, долі та призначення. Кожний період історії пропонує свій «образ» людини. Людина залишається актуальною проблемою і в наш час. Успіхи біомедицини, високий рівень цивілізації у розвинутих країнах не виключають а, іноді, загострюють вічні світоглядні питання: що таке людина? яка її місія у всесвіті? чи варто жити? що таке щастя?

Історія людства налічує багато варіантів постановки та розв'язання проблеми походження людини. У наш час найпоширенішими є три гіпотези: 1) релігійна; 2) науково-еволюційна; 3) космічна. В сучасній науці враховується множинність існуючих підходів до проблеми походження людини, що дозволяє вбачати у сутності людини єдність космоприродного, духовного та соціокультурного начал, розглядаючи людину як цілісність.

Семінар 6

Основи суспільствознавства

План

1. Суспільство як об'єкт вивчення. Основні сфери життєдіяльності суспільства.
2. Основні джерела суспільного розвитку.
3. Соціальна структура.
4. Сенс і спрямованість історії. Проблема періодизації історії суспільства.

Теми повідомлень

1. Природа як об'єкт філософського осмислення.
2. Ідея прогресу в історії суспільства.
3. Формаційний та цивілізаційний підходи до розуміння історії: порівняння.
4. Політика як феномен суспільного буття.

Методичні вказівки

1. Сучасний філософський підхід передбачає розгляд соціуму як певної якісно визначеної цілісної системи зі своїми законами функціонування та розвитку. В той же час суспільство розуміється як елемент світобудови, частина Космосу.

Суспільство як система складається з багатьох елементів. Г. Горак такими елементами вважає людей, речі та суспільні відносини; Н. Луман вбачає в соціумі такі підсистеми: господарство, політика, виховання, релігія, мистецтво. У більшості українських підручників з соціальної філософії та суспільствознавства суспільство розглядається як єдність основних сфер суспільного життя – матеріально-економічної, соціально-політичної та духовної. Ці сфери тісно пов'язані, перетинаються і їх автономний розгляд є суто умовним.

2. Проблема джерел та рушійних сил суспільного розвитку не має однозначного вирішення. Одні дослідники вбачають їх у суперечностях різного роду (внутрішні та зовнішні, випадкові та необхідні та ін.), інші – розглядають об'єктивні (т. зв. «географічний детермінізм», світовий розум, Бог) та суб'єктивні чинники (первинність індивідуального начала в розвитку суспільства). Кожний з цих підходів по-своєму правильний і відображає певний бік істини. Але найбільш обґрунтованою є концепція, згідно з якою рушійні сили суспільства пов'язані насамперед з діяльністю людей. Тобто рушійні сили суспільства – це діяльність людей, яка розкрита з точки зору її внутрішнього механізму, її факторів і причин. По-перше, діяльність людей, спонукальними мотивами якої є потреби й інтереси, і є власно суспільним життям. Все, що відбувається в суспільстві, – дія його законів, функціонування його складових частин, історичні події, різні суспільні стани – все це безпосередньо або опосередковано пов'язано з діяльністю людини. Тобто людська діяльність виступає як своєрідний центр, навколо якого і в зв'язку з яким створюється, функціонує, змінюється така складна структура, як суспільство. По-друге, рушійні сили суспільства часто пов'язують з прогресивним перетворенням суспільства. Але таке в історії трапляється не завжди. В широкому розумінні будь-яка діяльність людей є рушійною силою. І вона є нею не тому, що вона реакційна або прогресивна, стихійна або усвідомлена, а тому, що вона – саме людська діяльність як така. Бути рушійною силою – це іманентна сутнісна риса власне людської діяльності. Ось чому так важливо не обмежувати характеристику рушійних сил, не прив'язувати її тільки до прогресивних (або до будь-яких інших) сил суспільства, а розуміти її як універсальну якість людської діяльності.

Окремо постає питання про суб'єктів людської діяльності, історичного процесу – це народи, класи, нації, особистість.

3. Різні суспільні науки оперують поняттям «соціальна структура». Дійсно, суспільство як система різноманітних тривалих та упорядкованих соціальних відносин між індивідами має певну структуру. Залежно від мети дослідження структурування суспільства здійснюють

за певним критерієм, ознакою. Зокрема, різновидами соціальної структури є демографічна (чоловіки, жінки, діти, молодь, пенсіонери), етнічна (сім'я, рід, плем'я, народність, нація, етнос), територіальна (мешканці міста та села).

Деякі автори (зокрема, Андрущенко В., Михальченко М.) для аналізу соціальної структури суспільства використовують поняття соціальної групи. Соціальні групи – це колективи індивідів, що взаємодіють між собою та формують соціальні відносини. Розрізняють малі групи (наприклад, сім'я, друзі, колектив кафедри), середні (трудові колективи, профспілки) та великі (народи, партії).

За часів СРСР теорія соціальної структури будувалась навколо поняття «клас». Це поняття використовує і сучасне суспільствознавство, не абсолютизуючи водночас значення економічної сфери в житті суспільства (як це визнається класичним марксизмом-ленінізмом).

Поряд з поняттям «клас» широко вживається поняття «страта». У довідковій літературі розкривається зміст теорій соціальної стратифікації та соціальної мобільності. Їх автором є знаменитий мислитель російсько-американського походження П. Сорокін (1889–1968).

4. Специфіка осмислення історії у філософії та суспільних науках полягає в дослідженні її основних тенденцій, сенсу, єдності та багатоманітності. Ці проблеми своєрідно поставали та вирішувалися ще у міфологічному та релігійному формах світогляду.

Розмаїття концепцій щодо розуміння спрямованості історичного процесу прийнято поділяти на три групи – прогресистські, регресистські та циклічні.

У середині XIX ст. К. Маркс розробив так зване матеріалістичне розуміння історії і ввів у обіг категорію «суспільно-економічна формація», за допомогою якої можна типологізувати історію суспільства. В сучасній соціальній теорії формаційний підхід доповнює ліберально-модернізаційна гілка (Ростоу У., Белл Д., Тоффлер А.).

Зокрема, У. Ростоу поділяє історію розвитку людства на п'ять стадій економічного зростання (оперуючи показниками рівня розвитку промисловості, науки, техніки, накопичення національного доходу): традиційне суспільство (ця стадія триває до кінця феодалізму); період передумов або перехідне суспільство (перехід до домонополістичної фази розвитку капіталізму); період злету (розвиток суспільства від домонополістичної до монополістичної фази капіталізму); період зрілості (індустріальне суспільство); ера високого масового споживання (суспільство англо-американського типу).

Поруч з стадіально-формаційним підходом існує цивілізаційний (М. Данилевській, О. Шпенглер, А. Тойнбі). Автори цих теорій по-різному розуміють поняття «цивілізація», але в широкому значенні цивілізація – це певне історичне утворення, що складається з сукупності культур і соціумів, об'єднаних спільними ознаками. Цивілізації розвиваються за такою схемою: народження – зростання – розквіт – надлом – занепад.

Ці підходи до розуміння історичного процесу мають як переваги, так і недоліки. Отже, найбільш перспективною є ідея взаємодоповнюваності цих моделей.

Семінар 7–8

Громадянське суспільство і правова держава

План

1. Формування суспільства і держави.
2. Функції держави. Різновиди держави.
3. Принципи ліберальної демократії.
4. Права людини. Механізми захисту прав людини.
5. Громадянське суспільство: визначення, основні риси.
6. Громадянство і демократія.

Теми повідомлень

1. Основні теорії походження держави.
2. Громадянське суспільство (історія поглядів на зміст цього поняття).
3. Основні функції громадянського суспільства.
4. Взаємодія держави і громадянського суспільства.

Методичні вказівки

1. *Суспільство і держава* – це не тотожні поняття. Поняття «суспільство» ширше за обсягом, держава є його обов'язковим, але не єдиним елементом. Адже у суспільство входять і недержавні структури, зокрема, політичні партії, рухи, громадські організації тощо. Держава відіграє в суспільному житті домінуючу роль. Завдяки чинному законодавству держава забезпечує порядок і суспільну безпеку і, у такий спосіб, є засобом управління для суспільства загалом. З точки зору історичної хронології, суспільство виникає раніше за державу. Згодом держава набуває відносну самостійність. У тоталітарних країнах держава поглинає суспільство. Наведіть приклади негативного впливу держави на соціум.

2. *Функції держави* – це головні напрями діяльності держави на певному історичному етапі суспільного розвитку. Держава виконує різні функції, їх можна поділити на дві групи – внутрішні (захист порядку в середині держави) та зовнішні (забезпечення міжнародного спілкування, безпеки від різних загроз). До першої групи відносять: політичну, економічну, правову, фінансову, соціальну, екологічну функції, а також функцію розвитку культури, науки та освіти, функцію захисту прав та свобод людини і громадянина. До другої групи відносять: функцію оборони країни, функцію забезпечення миру, функцію інтеграції до світової економіки та інші. Розглядаючи зміст тієї чи іншої функції, зверніть увагу на динаміку суспільного розвитку, в результаті чого кількість функцій збільшується, а зміст деяких з них кардинально змінюється. Наведіть відповідні приклади, спираючись на новітню історію нашої держави.

Різновиди (або форми держави) – це сукупність зовнішніх та внутрішніх ознак, що демонструють порядок утворення та організації вищих органів держави, її територіального устрою, характер взаємодії з іншими державами, засоби здійснення управлінської діяльності. Держави класифікують за такими ознаками: 1) форма правління; 2) форма державного устрою; 3) тип політичного режиму. Наведіть приклади держав, що відповідають вказаним ознакам.

3. Представницькі демократії, які ґрунтуються на визнанні прав і свобод людини, називаються ліберальними. *Основними принципами ліберальної демократії є*: визнання результатів виборів, підзвітність представників влади, закон про права людини, участь громадян в урядуванні, економічні свободи, незалежна судова система, багатопартійність, верховенство права та інші. Покажіть на конкретних прикладах з життя сучасної України застосування певного принципу ліберальної демократії.

4. Як відомо, кожна людина від народження наділена певними правами. Ці природні права є невід’ємними, універсальними, однаковими для будь-якої особи. Невідчужуваний характер прав людини робить людей незалежними від держави згідно із законом про права людини. Загальна декларація прав людини була прийнята і проголошена спеціальною резолюцією Генеральної асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. Користуючись цим документом, розгляньте три покоління прав людини – громадянсько-політичні, соціально-економічні, колективні (такі, що належать цілим народам або націям).

У наш час існують міжнародні та національні системи захисту прав людини, які діють у будь-якій державі. Це універсальна система ООН з прав людини та європейська система захисту прав людини. В Україні

діє розмаїття механізмів для забезпечення захисту прав людини. Правоохоронні органи, суди, інші державні органи й органи місцевого самоврядування, Конституційний Суд України та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини є ефективними механізмами захисту прав людини в нашій країні.

5. *Громадянське суспільство* – це вільне демократичне правове суспільство, в якому поважають закон, мораль, дотримуються принципів гуманізму та справедливості. Людство витратило багато часу для формування цього суспільного ідеалу. У жодній країні світу немає остаточного втілення рис громадянського суспільства в життя соціуму. Якщо порівнювати державу та громадянське суспільство, то останньому притаманні такі ознаки: 1) не існує поза державою; 2) зацікавлено у добробуті держави та її здатності до розвитку; 3) впливає на утворення та функціонування державних інституцій у власних інтересах; 4) вправі вимагати від держави захисту життя, здоров'я, безпеки громадян і при цьому не допускати втручання держави у приватне життя людей; 5) розвивається та взаємодіє з державою в правовому полі.

Наша країна розвиває громадянське суспільство, долаючи зовнішні та внутрішні негаразди.

6. Важлива риса демократичного суспільства – наявність відповідальних громадян. Саме від відповідального громадянства залежить порядок у суспільному житті. Якщо громадяни певної держави соціально активні, небайдужі, тоді вони мають можливість впливати на публічну політику й вимагати підзвітності органів влади. Громадськість спостерігає за діями публічних службовців, висловлює своє схвалення чи невдоволення. Наведіть приклади прояву мешканцями міста Миколаєва (або вашого рідного міста) своєї громадянської позиції.

Семинар 9

(для студентів юридичного та філологічного факультетів)

Філософія культури і науки

План

1. Розмаїття визначень культури. Типологія культури. Культура і цивілізація.
2. Специфіка науки як форми суспільної свідомості. Історія науки. Основні функції науки.
3. Проблеми розвитку науки в інформаційному суспільстві.

Теми повідомлень

1. Людиностворююча сутність культури.
2. Мова як фундамент, умова і засіб розвитку культури.
3. Наука XXI ст.: видатні українські вчені.

Методичні вказівки

1. Поняття «культура» багатозначне, його використовують у різних галузях знання, а також у повсякденній мові. Філософський підхід передбачає розгляд культури як процесу само створення людини. З точки зору філософії, культурою є увесь світ, в якому людина знаходить себе.

У найпоширенішому розумінні культура – це сукупність матеріального і духовного багатства людства. Але це багатство – лише зовнішня, предметна сторона культури. Дійсний її зміст полягає в розвитку самої людини. Культура є способом і формою «олюднення» суспільства і індивіда. Саме в ній складаються надбіологічні програми поведінки, діяльності, спілкування, що розвиваються історично і забезпечують відтворення та зміни соціального життя в його головних проявах. Культура зберігає і оновлює ці програми як результати людської творчості.

Культура різноманітна у своїх проявах. Прийнято розрізняти матеріальну і духовну культуру. Матеріальна культура охоплює всю сферу матеріальної діяльності людей та її результати (це засоби виробництва, продукти праці, форми суспільної організації виробничої діяльності). До духовної культури належить уся сукупність створених людством духовних багатств і цінностей (це форми суспільної свідомості, форми комунікації та ін.). Будь-яка недооцінка чи абсолютизація матеріальної або духовної сторони збіднює розуміння сутності культури.

Розглядають типологію культури і за іншими критеріями: національним, регіональним, за історичними епохами, за певними соціальними групами та ін.

Розглянемо поняття «культура» та «цивілізація». У філософській літературі превалує розуміння їх взаємозв'язку за традицією О. Шпенглера. Цей представник філософії життя XX ст. протиставляв цивілізацію як сукупність матеріально-технічних засобів культурі як перш за все духовним надбанням. У такому аспекті культура і цивілізація виступають як протилежності; розвиток цивілізації не завжди супроводжується розвитком культури і навпаки.

2. Складовою частиною культури людства є наука. Наука – складне багатогранне явище. За визначенням, наука – це форма

суспільної свідомості і сфера людської діяльності, що продукує та систематизує об'єктивні знання про дійсність. Основними властивостями наукового знання є всезагальність, об'єктна предметність, системність, обґрунтованість, визначеність, можливість перевірити, об'єктивна істинність, утилітарність.

Появі науки передувало донаукове знання – це різноманітні відомості про навколишній світ та людину, що накопичувалися в ході повсякденного життя. Якщо в Стародавній Греції виникли зародки теоретичного мислення (математичного, логічного та ін.), то про науку як специфічний вид духовного виробництва можна говорити лише з XVII ст. європейської історії. Наука проходить такі етапи розвитку: класична наука (XVII–XIX ст.), некласична (перша половина XX ст.) і сучасний етап – постнекласична наука. Кожен з цих етапів має свою парадигму, що відображає тогочасну картину світу, свої фундаментальні ідеї.

Зверніть увагу на таку рису новітнього образу науки, як нелінійне мислення. Воно базується на ідеї, що світ не є однорідним полем дії універсальних законів. Світ є полісистемним утворенням, де кожна система самоорганізується.

Наука виконує в суспільному житті такі основні функції: пізнавальну, світоглядну, прогностичну. З другої половини XX ст. наука, завдяки взаємозв'язку з технікою та виробництвом, набуває статусу безпосередньої продуктивної сили суспільства.

У середині XX ст. склались дві позиції щодо ролі науки в суспільному житті – сцієнтизм та антисцієнтизм. Прихильники сцієнтизму вважають науку еталоном усіх інших видів духовної діяльності, перебільшують значущість природничих та технічних наук. Антисцієнтизм піддає науку і техніку критиці, визнає обмеженість науки у вирішенні кардинальних проблем буття людини та соціуму (наприклад, екологічні проблеми, військова безпека тощо).

Наука початку XXI століття переживає період перегляду цінностей. Цьому сприяє наявна екологічна криза, загроза ядерної війни, наслідки аварій на атомних електростанціях (Україна, Японія). У багатьох напрямках зміцнюється взаємозв'язок між наукою, культурою та суспільством. Суспільствознавство аналізує такі проблеми розвитку науки в інформаційному суспільстві, як комерціалізації науки, перетворення знання у товар, зміни в організації наукових досліджень. Знання як самоціль та самоцінність не є затребуваними в суспільстві споживання. Саме тому Центр ваги сучасних наукових досліджень перенесений з процесу отримання та обґрунтування наукового знання на його практичне застосування у сфері економіки. Схеми та принципи

дій, що є відпрацьованими спочатку в дослідницьких установах, застосовуються не тільки для отримання нових знань та розробки нових технологій, але й для обслуговування багатьох видів практики – промисловості, сільського господарства, медицини, оскільки саме ці сфери суспільної життєдіяльності зазнають певних змін під впливом нових технологій.

Йдеться про т. зв. NBIC – конвергентні технології, до яких відносяться нанотехнологія, біотехнологія і генна інженерія, інформаційні та комунікаційні технології та когнітивні науки. Що вам відомо про відкриття у цих галузях науки?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

У процесі вивчення дисципліни «Філософія і суспільствознавство» використовується така форма самостійної роботи, як підготовка повідомлень за темою семінарського заняття.

Критеріями оцінювання повідомлення виступають:

- якісна підготовка матеріалів згідно з темою виступу;
- виклад матеріалів зрозумілою для аудиторії мовою;
- самостійні висновки, повнота розкриття теми повідомлення.

Максимальна оцінка – 15 (10) б. (порушення однієї з умов – зменшення оцінки на 5 б.).

Під час вивчення курсу «Філософія і суспільствознавство» студенти мають написати самостійну роботу (тема для роботи обирається залежно від успішності студентів у вивченні тих чи інших питань курсу). Варіант самостійної роботи містить 3 запитання.

Критеріями оцінювання виступають: повна правильна відповідь на кожне питання – 5 балів ($3 \times 5 = 15$); відповідь повна, але з деякими недоліками = 4 бали ($3 \times 4 = 12$); відповідь неповна – 3 бали ($3 \times 3 = 9$).

ПІДГОТОВКА ДО СЕСІЇ

Контроль рівня засвоєння навчального матеріалу здійснюється шляхом перевірки знань студентів на іспиті / заліку згідно з розкладом сесії. Іспитовий білет містить 3 питання, два з яких передбачають розгорнуту відповідь, а одне – стисло (питання 61–90). Заліковий білет містить два питання.

Питання до заліку

1. Світогляд: поняття, структура, історичні форми.
2. Світогляд і філософія. Специфічні риси філософського мислення.
3. Предмет філософії. Основні функції філософії.
4. Передфілософія Стародавньої Індії.
5. Передфілософія Стародавнього Китаю.
6. Виникнення філософії у Стародавній Греції. Досократівський період.
7. Антична класика: Сократ, Платон, Арістотель.
8. Філософія європейського середньовіччя.
9. Філософія епохи Відродження.
10. Філософія Нового часу.
11. Філософія епохи Просвітництва.
12. Основні ідеї німецької класичної філософії.
13. Філософські погляди К. Маркса, їх вплив на світову філософію та соціальну практику.
14. Некласична філософія XIX ст.
15. Некласична філософія XX ст.
16. Філософській постмодернізм.
17. Розвиток філософської думки в Україні.
18. Філософія Г. Сковороди.
19. Пізнання як філософська проблема. Об'єкт і суб'єкт пізнання.
20. Діалектика як філософська концепція розвитку.
21. Проблема походження людини. Основні концепції антропогенезу.
22. Людина як предмет філософського аналізу. Сутність людини.
23. Свідомість, мислення, мова. Роль мови у розвитку суспільства та людської культури.
24. Тілесні, душевні та духовні засади особистості.
25. Людина як індивід, індивідуальність, особистість.
26. Основоположні феномени людського буття: любов, творчість, щастя, віра, праця, гра.

27. Тема життя і смерті у філософії.
28. Сенси життя людини і людства.
29. Цінності як ядро духовного світу людини. Типи цінностей.
30. Філософія і наука. Генезис науки та основні етапи її розвитку.
31. Наука і техніка як соціокультурні феномени.
32. Місце науки в життєдіяльності суспільств.
33. Особливості сучасної науки.
34. Сучасна НТР, її вплив на розвиток суспільства та людини.
35. Глобальні проблеми людства: зміст, причини виникнення, шляхи подолання.
36. Обов'язки громадян у демократичному суспільстві.
37. Процеси глобалізації в сучасному світі.
38. Криза сучасної цивілізації та шляхи виходу з неї.
39. Основні підходи до розуміння сутності суспільства.
40. Основні сфери суспільного життя та їх особливості.
41. Суспільство і природа: взаємодія, суперечності, перспективи.
42. Екологічні проблеми сучасності.
43. Географічне середовище як чинник суспільного розвитку.
44. Народонаселення як передумова та суб'єкт історичного процесу.
45. Матеріальне виробництво як основа суспільного розвитку.
46. Духовна сфера життя суспільства.
47. Соціальна структура та її різновиди.
48. Політика як соціальне явище, її специфіка та роль у суспільному житті.
49. Держава: походження, сутність, функції.
50. Свобода і відповідальність людини у сучасному світі.
51. Громадянське суспільство: визначення, основні характеристики.
52. Формаційний підхід до аналізу історичного процесу.
53. Цивілізаційний підхід до аналізу історичного процесу.
54. Смысл та спрямованість історичного процесу.
55. Права людини та їх різновиди.
56. Людина як суб'єкт історичного процесу. Народ та особистість в історії.
57. Особливості інформаційного суспільства.
58. Суспільний прогрес та його критерії.
59. Механізми захисту прав людини в Україні.
60. Зміст ліберальної демократії. Демократичні функції громадянського суспільства.

Зразок «нульового» варіанта залікового білета

ЗАЛІКОВИЙ БІЛЕТ № 0

Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський)
Навчальна дисципліна

ФІЛОСОФІЯ І СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВО

Варіант № 0

1. Філософія епохи Просвітництва (15 балів).
2. Механізми захисту прав людини в Україні (15 балів).

Затверджено на засіданні кафедри соціології та політології.
Протокол № ___ від «___» 20__ року.

Завідувач кафедри
Підготувала

О. С. Морозова
Л. В. Броннікова

Питання до іспиту

1. Світогляд: поняття, структура, історичні форми.
2. Світогляд і філософія. Специфічні риси філософського мислення.
3. Предмет філософії. Основні функції філософії.
4. Передфілософія Стародавньої Індії.
5. Передфілософія Стародавнього Китаю.
6. Виникнення філософії у Стародавній Греції. Досократівський період.
7. Антична класика: Сократ, Платон, Арістотель.
8. Філософія європейського середньовіччя.
9. Філософія епохи Відродження.
10. Філософія Нового часу.
11. Філософія епохи Просвітництва.
12. Основні ідеї німецької класичної філософії.
13. Філософські погляди К. Маркса, їх вплив на світову філософію та соціальну практику.
14. Некласична філософія XIX ст.
15. Некласична філософія XX ст.
16. Філософській постмодернізм.
17. Розвиток філософської думки в Україні.
18. Філософія Г. Сковороди.
19. Пізнання як філософська проблема. Об'єкт і суб'єкт пізнання.
20. Діалектика як філософська концепція розвитку.

21. Проблема походження людини. Основні концепції антропогенезу.
22. Людина як предмет філософського аналізу. Сутність людини.
23. Свідомість, мислення, мова. Роль мови у розвитку суспільства та людської культури.
24. Тілесні, душевні та духовні засади особистості.
25. Людина як індивід, індивідуальність, особистість.
26. Основоположні феномени людського буття: любов, творчість, щастя, віра, праця, гра.
27. Тема життя і смерті у філософії.
28. Сенс життя людини і людства.
29. Цінності як ядро духовного світу людини. Типи цінностей.
30. Філософія і наука. Генезис науки та основні етапи її розвитку.
31. Наука і техніка як соціокультурні феномени.
32. Місце науки в життєдіяльності суспільств.
33. Особливості сучасної науки.
34. Сучасна НТР, її вплив на розвиток суспільства та людини.
35. Глобальні проблеми людства: зміст, причини виникнення, шляхи подолання.
36. Обов'язки громадян у демократичному суспільстві.
37. Процеси глобалізації в сучасному світі.
38. Криза сучасної цивілізації та шляхи виходу з неї.
39. Основні підходи до розуміння сутності суспільства.
40. Основні сфери суспільного життя та їх особливості.
41. Суспільство і природа: взаємодія, суперечності, перспективи.
42. Екологічні проблеми сучасності.
43. Географічне середовище як чинник суспільного розвитку.
44. Народонаселення як передумова та суб'єкт історичного процесу.
45. Матеріальне виробництво як основа суспільного розвитку.
46. Духовна сфера життя суспільства.
47. Соціальна структура та її різновиди.
48. Політика як соціальне явище, її специфіка та роль у суспільному житті.
49. Держава: походження, сутність, функції.
50. Свобода і відповідальність людини у сучасному світі.
51. Громадянське суспільство: визначення, основні характеристики.
52. Формаційний підхід до аналізу історичного процесу.
53. Цивілізаційний підхід до аналізу історичного процесу.
54. Смысл та спрямованість історичного процесу.
55. Права людини та їх різновиди.

56. Людина як суб'єкт історичного процесу. Народ та особистість в історії.
57. Особливості інформаційного суспільства.
58. Суспільний прогрес та його критерії.
59. Механізми захисту прав людини в Україні.
60. Зміст ліберальної демократії. Демократичні функції громадянського суспільства.
61. Мегафізика – це:
- a) стародавня фізика;
 - b) муза філософії;
 - c) наука про природу;
 - d) вчення про надчуттєвий світ.
62. Основна проблематика конфуціанства:
- a) космологічна;
 - b) містична;
 - c) художня;
 - d) етична і політична;
 - e) гносеологічна.
63. Що означає поняття «карма» в староіндійській філософії?
- a) космічний закон причинно-наслідкового зв'язку, який лежить в основі реінкарнації;
 - b) обряд посвячення у вищий жрецький сан;
 - c) досягнення нірвани;
 - d) переселення (переродження) душі.
64. Природний шлях речей в старокитайській філософії називається:
- a) інь;
 - b) ян;
 - c) жень;
 - d) дао.
65. Хто з античних філософів принципово не записував свої думки і не залишив після себе жодного твору?
- a) Платон;
 - b) Піфагор;
 - c) Сократ;
 - d) Аристотель;
 - e) Діоген.

66. На думку якого мислителя, світ складається з неподільних частинок і порожнечі?
- a) Піфагора;
 - b) Геракліта;
 - c) Демокріта;
 - d) Парменіда.
67. Серед основних шкіл філософії еллінізму не було:
- a) кінічної;
 - b) неоплатонічної;
 - c) схоластичної;
 - d) стоїчної;
 - e) епікурейської;
 - f) скептичної.
68. Світогляд – це:
- a) світовідчуття;
 - b) практичний досвід людини;
 - c) сукупність поглядів, оцінок, норм і установок людини щодо світу;
 - d) знання про світ?
69. Виділіть основну рису античної філософії:
- a) теоцентризм;
 - b) космоцентризм;
 - c) антропоцентризм;
 - d) монізм.
70. Кому з середньовічних філософів належить заслуга створення п'яти класичних доказів буття Бога?
- a) Аврелію Августину;
 - b) Ансельму Кентерберійському;
 - c) Томі Аквінському;
 - d) П'єру Абеляру.
71. Кому належить вислів: «Вірую, тому що абсурдно»:
- a) Аристотелю;
 - b) Григорію Богослову;
 - c) Августину Блаженному;
 - d) Квінту Тертулліану.

72. Християнська ідея креаціонізму – це:
- a) релігійно-філософське розуміння, згідно з яким Бог, створивши світ, надалі не втручається в закономірний хід розвитку цього світу;
 - b) уявлення про створення Богом світу з нічого;
 - c) визнання Бога як джерела буття і зміни всіх речей, такого, що керує цим світом, але відрізняється від світу;
 - d) ототожнення Бога зі світом.
73. Вкажіть основні підходи до проблеми походження людини:
- a) природно-еволюційний;
 - b) феноменологічний;
 - c) креаціоністський;
 - d) уфологічний.
74. Ідея пантеїзму – це:
- a) релігійно-філософське розуміння, згідно з яким Бог, створивши світ, надалі не втручається в закономірний хід розвитку цього світу;
 - b) ототожнення Бога зі світом;
 - c) визнання Бога як джерела буття і зміни всіх речей, сили, яка керує цим світом, але відрізняється від нього;
 - d) уявлення про створення Богом світу з нічого.
75. Із поданого списку виділіть характерну рису філософської творчості К.Маркса:
- a) панлогізм;
 - b) соціоцентризм;
 - c) пантеїзм;
 - d) деїзм.
76. Виділіть основне твердження емпіризму:
- a) світ у принципі непізнаваний;
 - b) все знання людини ґрунтується на вірі;
 - c) розум грає визначальну роль у пізнанні;
 - d) пізнання дійсності повинно спиратися на досвід;
 - e) джерелом дійсного знання є містичне осяяння.
77. Хто з поданих мислителів не належить до напрямку раціоналізму у філософії?
- a) Р. Декарт;
 - b) Дж. Локк;
 - c) Б. Спіноза;
 - d) Г. Ляйбніц.

78. Ідея історичного прогресу виникає в період:
- Середньовіччя;
 - Відродження;
 - Просвітництва;
 - на рубежі XIX–XX ст.
79. Назвіть метод, який Ф. Бекон вважав головним у науковому пізнанні:
- синтез;
 - експеримент;
 - аналіз;
 - дедукція.
80. «Війна всіх проти всіх» і «Людина людині – вовк». Кому належать ці тези?
- Р. Декарту;
 - Дж. Локку;
 - Т. Гоббсу;
 - І. Канту.
81. Не був представником емпіризму XVII століття:
- Д. Юм;
 - Дж. Локк;
 - Ф. Бекон;
 - Г. Ляйбніц;
 - Дж. Берклі.
82. Філософське учення Л. Фейєрбаха має назву:
- антропологічний матеріалізм;
 - позитивізм;
 - панлогізм;
 - інтуїтивізм.
83. Априорне знання, згідно з вченням І. Канта, – це знання:
- досвідне;
 - додосвідне;
 - раціонально-логічне;
 - містичне.
84. Ключовим поняттям діалектичного учення є:
- свідомість;
 - практика;
 - розвиток;
 - культура.

85. Ідеї екзистенціалізму вперше були виражені:
- a) І. Кантом;
 - b) Л. Сенекою;
 - c) С. К'єркегором;
 - d) О. Контом.
86. Ідея «переоцінки цінностей» європейської культури належить:
- a) З. Фрейдю;
 - b) Ф. Ніцше;
 - c) Г. Марселю;
 - d) Б. Расселу.
87. «Існування людини передує її сутності» – це ідея:
- a) філософії життя;
 - b) неопозитивізму;
 - c) екзистенціалізму;
 - d) неотомізму.
88. Автором праці «Структура наукових революцій» є відомий філософ-позитивіст:
- a) К. Поппер;
 - b) Т. Кун;
 - c) П. Фейєрабенд;
 - d) І. Лакатос.
89. Верифікація – це:
- a) складні метафізичні побудови;
 - b) пошук відповідей на вічні питання;
 - c) перевірка думок на істинність;
 - d) навмисне заплутування думки;
 - e) розробка категоріального апарату.
90. Наука як форма суспільної свідомості і соціальний інститут виникла в епоху:
- a) античності;
 - b) середньовіччя;
 - c) Відродження;
 - d) Нового часу.

Зразок «нульового» варіанта іспитового білета

ІСПИТОВИЙ БІЛЕТ № 0

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський)

Навчальна дисципліна

Філософія і суспільствознавство

1. Розвиток філософської думки в Україні(15 б.).
2. Права людини та їх різновиди (15 б.).
3. Ідея історичного прогресу виникає в період:
 - a) Середньовіччя;
 - b) Відродження;
 - c) Просвітництва;
 - d) на рубежі ХІХ–ХХ ст. (10 б.).

Затверджено на засіданні кафедри соціології та політології.

Протокол № ___ від « ___ » 20__ року.

Завідувач кафедри
Підготувала

Морозова О. С.
Броннікова Л. В.

СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Відповідно до положення «Про систему рейтингової оцінки знань студентів», під час вивчення дисципліни «Філософія та суспільствознавство» застосовується така система оцінювання роботи студентів.

Таблиця 1 (для студентів спеціальностей, у яких формою підсумкового контролю є залік):

№	Вид контролю	Максимальна кількість балів	Термін виконання
1.	Опитування та виступи на групових заняттях (передбачено 8 відповідей)	8 x 5 = 40	Протягом семестру
	Виступ з повідомленням	15	Протягом семестру
2.	Письмова самостійна робота	15	Протягом семестру
3.	Залік	30	Заліково-іспитова сесія
	Всього	100	

Таблиця 2 (для студентів спеціальностей, у яких формою підсумкового контролю є іспит)

№	Вид контролю	Максимальна кількість балів	Термін виконання
1.	Опитування та виступи на групових заняттях (передбачено 7 відповідей)	7 x 5 = 35	Протягом семестру
	Виступ з повідомленням	10	Протягом семестру
2.	Письмова самостійна робота	15	Протягом семестру
3.	Іспит	40	Заліково-іспитова сесія
	Всього	100	

Критерії оцінювання

Опитування на групових заняттях – форма контролю, яка дозволяє оцінити вміння студентів самостійно опрацювати матеріал та викладати його, відповідати на запитання викладача та колег. Максимальна оцінка за відповідь на семінарському занятті – 5 балів. Критеріями для оцінювання виступають:

Оцінка 5 балів ставиться у випадку:

- студент вільно володіє визначеними програмою знаннями й уміннями;
- правильно і в достатній кількості добирає необхідні для відповіді факти;
- висловлює власне ставлення до навчального матеріалу;
- відповідь чітка і завершена;
- грамотне мовлення.

Оцінка 4 бали ставиться відповідно до попередніх вимог, але:

- студент має незначні ускладнення з використанням визначених програмою знань і умінь;
- під час добору фактів припускається незначних помилок;
- власне ставлення студентом висловлюється, але в аргументації трапляються окремі неточності;
- грамотне мовлення.

Оцінка 2–3 бали ставиться в такому випадку:

- студент користується лише окремими знаннями й уміннями;
- порушує логіку викладу;
- відповідь недостатньо самостійна;
- аргументація слабка;
- є суттєві помилки у знанні фактичного матеріалу та висновках;
- мовлення спрощене.

Оцінка 0–1 бал ставиться у разі незнання більшої частини матеріалу, відсутності будь-якої логіки викладу, а саме:

- студент не володіє необхідними для здійснення завдання уміннями;
- головного фактичного матеріалу не знає.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основні джерела

1. Нестеренко В. Г. Вступ до філософії: онтологія людини. Навч. посіб. для студентів. К., 1995. – 336 с.
2. Петрушенко В. Л. Філософія : курс лекцій. Навч. посіб. для студентів вищих закладів освіти III–IV рівнів акредитації. К., 2002. – 544 с.
3. Бичко І. Філософія. Підручник / І. Бичко. – К., 2006. – 656 с.
4. Берроуз Г. Демократія : від теорії до практики : підручник. Основний автор і редактор Г.Берроуз. К., 2019. – 285 с.
5. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Філософія : підручник. К., 2020. – 432 с.
6. Андрущенко В. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія : підручник / В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко. К., 2006. – 656 с.

Додаткові джерела

1. Лузан А. Вступ до філософії. К, 2019. – 136 с.
2. Симоненко С. Основи філософії. Навчальний посібник. К., 2019. – 412 с.
3. Семенюк Е. Філософія сучасної науки і техніки : підручник. Львів, 2017. – 364 с.
4. Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрямки. Хрестоматія: навч. посіб. / Упорядники В. Лях, В. Пазенок. К., 1996. – 428 с.
5. Подольська Є. Філософія. Підручник / Є. Подольська. К., 2006.
6. Губерський Л. Філософія : підручник. – К., 2018. – 621 с.
7. Надольний І. Ф., Андрущенко В., Філософія: Навч. посіб. / І. Ф. Надольний, В. Андрущенко, І. В. Бойченко, В. П. Розумний та ін.; За ред. І. Ф. Надольного. К., 1997. – 584 с.
8. Ящук Т. Філософія історії. Курс лекцій. Навч. посіб. / Т. Ящук. К., 2004. – 536 с.

Інформаційні ресурси

1. Сайт бібліотеки Інституту філософії РАН. URL : phras.ru/elib.tm.
2. Сайт Українського філософського фонду. URL : <http://www.philosophy.ua>.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Навчальне видання

Лариса Володимирівна БРОННІКОВА
Артур Михайлович ФЕСЕНКО
Вікторія Олександрівна ЧОРНА

Філософія і суспільствознавство

Методичні вказівки

Випуск 403

Друкується в авторській редакції

Комп'ютерна верстка, дизайн обкладинки *К. Гросу-Грабарчук*.
Друк *С. Волинець*. Фальцовально-палітурні роботи *О. Мішалкіна*.

Підписано до друку 30.01.2024.

Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсет.

Гарнітура «Times New Roman». Друк ризограф.

Ум. друк. арк. 3,2. Обл.-вид. арк. 2,3.

Тираж 50 пр. Зам. № 6467.

Видавець і виготовлювач: ЧНУ ім. Петра Могили.

54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.

Тел.: 8 (0512) 50–03–32, 8 (0512) 76–55–81, e-mail: rector@chmnu.edu.ua.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6124 від 05.04.2018.